

Олександр СПАНАТІЙ

ІВАН СВІТЛИЧНИЙ В УКРАЇНСЬКОМУ САМВИДАВІ 60-80-х РОКІВ ХХ СТ.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 22.
УДК 070(09)

Спанатій О. Іван Світличний в українському самвидаві 60-80-х років ХХ ст.; 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація: Автор досліджує діяльність українського дисидента Івана Світличного, що пов'язана з популяризацією, розповсюдженням і редагуванням самвидаву в Україні в 60-80-х роках ХХ ст.

Ключові слова: самвидав, історія українського самвидаву, дисиденти.

Resume: The author describes the activity of the Ukrainian dissident Ivan Svitlichniy which was connected with popularization, spreading and editing of samizdat in Ukraine in 60-80-s.

Key words: samizdat, history of Ukrainian samizdat, dissidents.

Розквіт українського самвидаву припадав на 60-ті – 80-ті роки ХХ століття. І хоча з тих пір уже пройшло достатньо часу, досі це явище не є належно вивченим. Видруковано безліч спогадів учасників тих процесів, зберігається багато власне самвидавівських рукописів, але з погляду науки самвидав в Україні проаналізовано не достатньо ґрунтовно. У цій статті робимо спробу оцінити вплив Івана Світличного на процеси розвитку та розповсюдження самвидаву територією України.

Велику роботу задля збереження пам'яті про Івана Світличного проробила його дружина Леоніда Світлична та сестра Надія Світлична. Так, ними упорядковано книгу спогадів про Івана Світличного [4], видано збірку його сонетів «У мене – тільки слово» [12], видано книгу «Голос доби» [9]. Ще в 1977 році Іван Кошелівець за кордоном видав збірку «Гратовані сонети» [10]. Часто згадується Іван Світличний у дисертації Олеса Обертаса «Український самвидав 1960-х рр.: літературна критика та публіцистика» [8]. Повідомлення про І. Світличного неодноразово з'являлися в «Українському віснику» [14], а також у російській «Хроніке текущих событий» [13]. Власне, майже вся публіцистика, присвячена самвидаву, не обходиться без згадки про Івана Світличного. Але жодна з цих розвідок не дає повної інформації про його діяльність у 1960 - 1970-х роках, зокрема про його роль і вплив на розвиток українського самвидаву.

Основна мета статті – дослідити діяльність Івана Світличного в період із 1960 до 1970-го років і визначити його роль у поширенні українського самвидаву.

Іван Світличний народився 20 вересня 1929 року в с. Половинкине Старобільського району, що на Луганщині, в сім'ї колгоспників. До школи пішов у рідному селі в 1937 році. При спробі підірвати німецьку техніку в 1943 році покалічив руки. Школу Іван Світличний закінчив із золотою медаллю в м. Старобільську 1947 року. Після цього вступив до Харківського університету на українську філологію. Університет закінчив з

відзнакою, але при кафедрі його не залишили через незалежну поведінку. З 1950 до 1951 року працював у середній школі вчителем української мови та літератури, але через загострення туберкульозу вимушений був покинути цю роботу. В 1952 році вступає до аспірантури Інституту літератури АН УРСР ім. Тараса Шевченка, науковим керівником його дисертаційного дослідження був О. І. Білецький.

Іван Світличний якийсь час завідував відділом критики журналу «Дніпро», з 1957 року – молодший науковий співробітник відділу теорії літератури Інституту літератури і відповідальний секретар журналу «Радянське літературознавство». Але невдовзі, в 1963 році, через те, що вступив у конфлікт із керівництвом Інституту мовознавства, який на той час очолював академік І.К. Білодід, Іван Світличний був звільнений. Конфлікт виник на ґрунті укладення словників. І. Світличний не погоджувався з процесами «причісування» української мови під російську. Він вважав, що «завдання словників не так у фіксації спільного, як відмінного, бо ж для таких слів, як вода, однакових в обох мовах, у словниках не було б і потреби» [10, с. 4].

Майже відразу І.Світличному вдалося влаштуватися на таку ж посаду в Інституті філософії Академії наук. Якраз у цей час в Києві та Львові починають утворюватися і розвиватися молодіжні клуби. Найвідомішим був київський Клуб творчої молоді, заснований у 1960 році, навколо якого гуртувалася талановита молодь. Найбільшого розмаху діяльність клубу набрала в 1962 році [3, с. 11]. Іван Світличний підтримував тісні зв'язки з активістами клубу, зокрема з художницею Аллою Горською. Паралельно розвивається літературний самвидав. В обігу з'являються ненадруковані вірші В. Симоненка та інших поетів.

Після виступів М. Хрущова 17 грудня 1962 року і 8 березня 1963 року влада починається наступ на творчу інтелігенцію. В 1963 році в пресі розпочинається кампанія критики «формалістів», аби підготувати ґрунт для розправи над інакочис-

цями. Гострій критиці був підданий і І. Світличний та звільнений з роботи з Інституту філософії (1964 р.) [3, с. 13].

Приблизно в той же час за кордоном видається щоденник Василя Симоненка. У сприянні цьому запідозрили І. Світличного, а як реакція в газеті «Радянська Україна» з'являється стаття Миколи Негоди під назвою «Еверест підлості», в якій І. Світличного називають «доморошеним шукачем дешевої і скандальної слави» [3, с. 14]. Швидше за все, на нашу думку, І. Світличний і переправив за кордон щоденник В. Симоненка. Підтвердженням вищесказаного є слова Є. Сверстюка «він робив все можливе і неможливе для цього» [4, с. 184].

У журналі «Дніпро» в 1965 році І. Світличний під своїм прізвиськом публікує статтю «Гармонія і алгебра», в якій критикує стан українського мовознавства на той час, а також працю «Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови» (1964 р.) директора Інституту мовознавства АН УРСР І.К. Білодіда. Чиновники такого не пробачили, тому за розпорядженням тодішнього секретаря парткому Президії АН УРСР К. Ситника, І. Світличного звільнили з посади завідувача редакції мовознавства у видавництві «Наукова думка».

На цей час самвидав уже був досить розвиненим явищем, про це може свідчити хоча б той факт, що саме в 1965 році вийшла фундаментальна праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи Русифікація?», яка, незважаючи на великий обсяг, масово поширювалася в Україні.

Розвиток самвидаву до 1965 року дослідник Георгій Касьянов поділяє на два етапи: «Перший – суто літературний самвидав початку 1960-х років, здебільшого поезії, а також статті чи спогади, які стосувалися питань літератури. Другий етап – поява політичних статей, анонімної публіцистики (1963-1965 рр.)» [6, с. 89].

Майже такої періодизації дотримувався й І. Світличний. Після арешту 30 серпня 1965 року в статті, написаній у слідчому ізоляторі КДБ в листопаді 1965 р., І. Світличний повідомляє про самвидав і його виникнення. «Я читав і давав читати іншим машинописні статті антирадянського змісту, літературу антирадянського спрямування, видану за кордоном, провадив зі своїми друзями розмови, в яких допускалися антирадянські розмови». Анонімну публіцистику І. Світличний називає статтями антирадянського змісту і зазначає, що такого роду література почала поширюватися десь у 1963 році. До цього в самвидаві були розповсюджені різноманітні неопубліковані вірші без політичного підтексту. Спочатку вони виходили з редакцій, де за якихось причин не були опубліковані. Пізніше, коли обсяг цієї літератури збільшився, вони виходили від авторів та їхніх друзів. Також у цій статті І. Світличний зазначає, чий літературні твори розповсюджував безпосе-

редньо він. Це твори В. Симоненка, І. Драча, М. Вінграновського [11].

Також І. Світличний зазначає, що одну чи дві статті він правив стилістично (мова йде про статтю Є. Сверстюка «З приводу процесу над Погружальським») [11]. Ця стаття набула дуже широкого розповсюдження, оскільки стосувалася резонансної події – підпалу Державної публічної бібліотеки Академії наук УРСР, який відбувся 24 травня 1964 року. Як зазначає Є. Сверстюк, саме І. Світличний разом з іншими редакторами дав статті таку назву. А також додав інформацію про спалення інших бібліотек у Радянському Союзі [3, с. 87].

І. Світличний був однією з центральних постатей відродження того часу, незважаючи на те, що його статті в самвидаві не поширювалися. Він виконував значну роботу із розширення обігу самвидаву, читав усе, що з'являлося нового, чи не першим. За словами Михайлини Коцюбинської, І. Світличний «якось непомітно й ненав'язливо опинявся в центрі кожної культурної акції. Сам читав, здається, все варте уваги і прилучав до цього інших» [12, с. 8]. Постійно шукав нових авторів і просто хороших людей. Допомогавав творчій інтелігенції налагоджувати нові цікаві знайомства. Першим почав установлювати зв'язки з інтелігенцією Західної України. Михайлина Коцюбинська вважає, що саме він першим перекинув місток між Києвом і Львовом. За його рекомендацією у Львові їй вдалося познайомитися з мистецтвознавцем Богданом Горинем, а вже за його посередництва з львівськими митцями – Леопольдом Левицьким, Теодозієм Бриж, Євгеном Безніском та ін. [4, с. 50].

Підтвердженням цієї тези можуть слугувати спогади інших сучасників тих подій. Ось що згадує Є. Сверстюк: «Й досі пам'ятаю, як Світличний майже при кожній нашій зустрічі, а зустрічалися ми досить часто, говорив: «Ти обов'язково маєш познайомитися з художниками. Я познайомлю тебе з таким-то й таким-то художником. Світличний перший познайомився з Аллою Горською, Людмилою Семикіною й Галиною Севрук. У цьому контексті я вважаю, що Іван Світличний був добрим духом шістдесятих років. Передусім йдеться про те, що Світличний, знайомлячи нас між собою, відіграв величезну роль у створенні нашого середовища, Він мав квартиру і це, безперечно, був його козир. Ми, молоді, майже всі були бездомними, а Світличний завжди був готовий запросити нас до себе» [3, с. 76].

І. Світличний постійно займався поширенням самвидаву, підтвердити це можуть наступні спогади Є. Сверстюка: «Пам'ятаю, як до мене прийшов Іван Світличний із записами спогадів Данила Шумука й попросив знайти якусь друкарку, бо йому потрібні копії. Між іншим, мені якимось дивним чином вдавалося знаходити друкарок, сміливих друкарок, і то в різних місцях. На-

приклад, одна з них працювала в ЦК КПУ. Однак і в ЦК друкарка теж хоче заробити, а паперу у неї було більш, ніж досить, і то доброї якості» [3, с. 67].

У середовищі шістдесятників розмови велися не тільки на літературні теми. У вузьких колах обговорювалися можливості відокремлення від СРСР та здобуття Україною незалежності. У цих дискусіях І. Світличний займав помірковану позицію. Тарас Батенко в книзі «Опозиційна особистість...», присвяченій Б. Гориню, зазначає, що «Світличний найскоріше спробував визначити тактику, цілі й завдання руху шістдесятників. Коли більш революційні в поглядах Богдан і Михайло Горині, Іван Гель вказували на досвід підпілля як гідну копіювання форму боротьби, Світличний розсудливо заперечував, кажучи, що пропонував би діяти «якимось чином офіційно» [1, с. 46]. Також Г. Касьянов наводить спогади Є. Пронюка про те, як після судових процесів 1966 року він з І. Світличним обговорював перспективи створення нелегальної партії. Але було вирішено, що організаційне оформлення є передчасним [6, с. 119]. І. Світличний пропагував проведення офіційної культурологічної роботи, яка, як він вважав, швидше дасть результати, ніж використання досвіду підпілля [2, 49].

За ґратами І. Світличний провів вісім місяців, звільнений 30 квітня 1966 р. як соціально безпечний. Після звільнення діє негласна заборона на професійну діяльність і друкування, тому Іван Світличний намагається друкуватися під прізвищами друзів та під псевдонімами, продовжує займатись активною громадською діяльністю. Підписував протести проти сваволі КДБ, написав передмову до збірки документів у справі Л. Лук'яненка [10]. Після звільнення І. Світличний вже не міг вільно друкуватися, але лишилася можливість перекладати. Цікаво те, що ще за ґратами І. Світличний почав ґрунтовно вивчати французьку мову і перекладати з неї [4, с. 230]. Завдяки зусиллям І. Світличного вийшла у світ збірка «Пісень» П.-Ж. Беранже (1970), в якій більшість перекладів виконана І. Світличним.

У цей же час І. Світличний намагався брати активну участь у національному русі, читав і давав читати іншим самвидав. Яскравим прикладом роботи І. Світличного може бути такий випадок. У січні 1971 року він прийшов на обговорення поезії Миколи Воробйова в малий зал Спілки письменників із магнітофоном «Весна». Записав усі виступи, передрукував найголовніше, завдяки цьому зберігся для історії виступ В. Стуса [12, с. 8].

Але працівники КДБ уже стежили за кожним його кроком, тому ця діяльність була дуже обмеженою.

Україною в 1972 році прокотилася друга хвиля арештів. І. Світличний був заарештований 12 січня та звинувачений за ст. 62.1 КК УРСР «Антирадянська агітація та пропаганда». На цей

раз вироки були набагато серйозніші, Світличного засудили до 7 років таборів суворого режиму та п'яти років заслання.

Уже після цього у відкритому листі до Миколи Бажана І. Світличний писав: «А до самвидаву я справді був причетний – і це був головний мій «злочин» перед радянською владою, це був єдиний пункт мого звинувачення, за це мене й покарали дванадцятьма роками ув'язнення і заслання... Але якщо я не був активним творцем самвидаву, то читав я все, що потрапляло до рук, читав вірші, новели й романи, статті літературно-критичні й публіцистичні, політичні заяви і трактати, читав В. Симоненка і В. Стуса, Ліну Костенко й І. Драча, М. Воробйова і І. Калинця, І. Дзюбу і Є. Сверстюка, М. Брайчевського і В. Мороза, О. Солженіцина і О. Галича, К. Олицьку і Л. Чуковську, Б. Пастернака й А. Ахматову, М. Джиласа і А. Авторманова, – всього зараз і не перелічиш, читав з інтересом, жадібно і мав з того читання велику користь для себе. Саме це й становило найбільший мій кримінал проти влади» [9, с. 520].

Свій термін І. Світличний відбував у таборах ВС 389/35, 36 Пермської області. Незважаючи на підірване здоров'я, І. Світличний намагався працювати і в табірних умовах. У 1977 р. (ще під час ув'язнення) за кордоном вийшла збірка його віршів під назвою «Ґратовані сонети». У спогадах Льва Копелева зазначається, що коли до І. Світличного їхала його дружина, в Москві вона зупинялася у нього. Під час цих візитів розшифровувалися та передруковувалися листи з таборів. Потім через знайомих іноземних кореспондентів передавалися до Мюнхена, Нью-Йорка, Парижа [4, с. 513].

І. Світличний 1978 року прибув на місце заслання: с. Уст-Кан Гірсько-Алтайської обл. У цей час він продовжує працювати, але має серйозні проблеми зі здоров'ям. 20 серпня 1981 року стався інсульт, у результаті якого І. Світличний – інвалід І групи. Після інсульту І. Світличний уже не міг працювати і був прикутий до ліжка. Та навіть в такому стані його не відпустили додому. Звільнили І. Світличного тільки 23 січня 1983 р., а 25 жовтня 1992 року його не стало, похований на 33-й ділянці Байкового цвинтаря.

За своє життя І. Світличний дуже багато встиг зробити для здобуття Україною незалежності. І, звичайно, головним був його внесок у розвиток самвидаву. Чи не найбільше І. Світличний відкрив нових імен, чи не найбільше людей познайомив між собою. Існує думка, що тих, хто побував у ті часи вдома у І. Світличного, можна сміливо називати шістдесятниками, а таких людей було дуже багато.

І. Світличний постійно щось читав і, головне, давав читати іншим, а це був не тільки самвидав. Його невеличка київська квартира на Уманській, за свідченнями сучасників, була просто завалена книжками. Звичайно, вже неможливо

точно сказати, що саме зробив І. Світличний, скільки творів він розповсюдив в Україні, скільки передав за кордон, скільки документів було розмножено завдяки його зусиллям. Однак наведених

у цій статті фактів достатньо, аби стверджувати, що І. Світличний зробив дуже багато для становлення демократії в Україні та для розширення її інформаційних кордонів.

Література

1. Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст. Політичний портрет Богдана Гориня. – Львів: Кальварія, 1997. – 352 с.
2. Батенко Т. «Я повстаю, отже, я існую» Політичний портрет Івана Геля. – Львів: НТШ, 1999. – 224 с.
3. Бунт покоління: Розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк (інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком) / Пер. із пол. – К.: Дух і літера, 2004. – 344 с.
4. Доброокій: Спогади про Івана Світличного / Упорядники Леоніда і Надія Світлична. – К.: ЧАС, 1998. – 572 с.
5. Зінкевич О. З генерації новаторів. Світличний і Дзюба. – Балтимор-Торонто: Смолоскип, 1967. – 243 с.
6. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в Русі Опору 1960-80-х рр. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.
7. Коцюбинська Михайлина Книга споминів. – Х.: Акта, 2006. – 288 с.
8. Обертас О. Є. Український самвидав 1960-х рр.: літературна критика та публіцистика: дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / Обертас Олесь Євгенович. — К., 2008. — 231 с.
9. Світличний І. Голос доби: Кн.1: Листи з «Парнасу» / Упорядн. Л.Світлична. – К.: Сфера, 2001. – 544 с.
10. Світличний І. Гратовані сонети. – Мюнхен: Сучасність, 1977.
11. Світличний І. Коли і як виник «Самвидав» // Літературна Україна. – 1999. – 23 вересня.
12. Світличний І. У мене – тільки слово. – К.: Фоліо, 1994. – 431 с.
13. Хроника текущих событий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – 1968 – 1983. – Вып. 1-65. <http://www.memo.ru/history/Diss/chr/index.htm> – Назва з екрана.
14. Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. – Т.3. / В. Чорновіл ; [упоряд. В. Чорновіл. Передм. М. Косів]. – К.: Смолоскип, 2006. – 976 с.

Спанатій Олександр Сергійович – аспірант кафедри видавничої справи та редагування Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.